

El convent de Sant Domènec a Xàtiva: 30 anys de recuperació d'un patrimoni desaparegut

Santiago Tormo Esteve*, Vicent Torregrosa Soler *

*Universitat Politècnica de Valencia

RESUM

El convent de Sant Domènec es troba al centre de la ciutat medieval de Xàtiva. Va ser el Rei Jaume II qui va iniciar la construcció del conjunt conventual que anirà evolucionant fins a la seua desamortització al segle XIX. Malauradament, a causa de la febre urbanística de la dècada dels anys 60, va ser enderrocat per a vendre els materials i generar un solar urbanitzable. Gràcies a l'esforç dels ciutadans més compromesos i a la protecció aconseguida com a Monument Nacional es va detenir tot el procés i es va iniciar una recuperació gradual del convent històric més interessant i monumental de la ciutat.

Des de l'inici de la seua fundació, la missió realitzada pels monjos dominics va ser molt important en la vida cultural i social de la població. No cal oblidar que ocupen un dels llocs de la ciutat amb major extensió i més propers al poder eclesiàstic i civil, representat per la Col·legiata-Basilica, per l'hospital de pobres i per l'Ajuntament. Durant l'època medieval es convertí en un dels centres més importants de traducció de llengües, elaborant gran part dels documents i llibres que circulaven per tot Europa, constituint una de les primeres universitats implantades a Espanya. Durant els segles XIV i XV i amb una cadència estructurada per dependències, es va construir el conjunt conventual amb diverses tècniques i amb un traçat adaptat més o menys a la pendent del terreny. En la segona part del segle XVIII, davant d'un augment considerable del nombre de monjos es realitza la reforma més important del convent, ampliant les dependències en extensió i en altura.

A partir de l'any 1837, el conjunt conventual va patir les conseqüències de la desamortització, passant a mans privades que convertiren les dependències monacals en una edificació residencial plurifamiliar ajustada a l'edifici històric. Les cel·les del convent es llogaven com habitatges residencials; a la resta de dependències es va instal·lar una fàbrica de fòsfors que posteriorment s'utilitzà com a caserna de la Guàrdia Civil i l'església es convertia en el teatre de la ciutat on gaudir dels espectacles i del cinema.

Com a resultat d'una política urbanística ambiciosa i una política de gestió cultural nul·la es realitzaren entre els anys 1966-1976 tasques d'enderrocament per consolidar la parcel·la i realitzar noves edificacions residencials en ple centre de la ciutat. Davant la denúncia i protesta ciutadana s'aconseguí paralitzar per complet la idea i es va aconseguir protegir legalment l'edifici l'any 1982, als 15 anys de la incoació de l'expedient de protecció.

Al 1986 s'iniciaren els treballs de consolidació i catalogació de les restes que encara quedaven als terrenys del convent. Posteriorment, es planificaren fases per a la consolidació de l'església i per a l'adequació per a l'ús cultural. L'any 2009 es reconstrueix amb les peces recuperades, la sala capitular en la panda est del claustre, i es retorna la imatge que tenia al segle XV. L'any 2011 es reconstrueix la panda sud del claustre amb el material catalogat i existent i es projecta al 2014 la reconstrucció del refectori. Actualment, el convent de Sant Domènec està considerat com un referent cultural on es fan exposicions, concerts, conferències, i altres activitats culturals, i manté el caràcter de reivindicació per recuperar la memòria històrica i cultural més important de la ciutat de Xàtiva.

1. Introducció

La ciutat de Xàtiva és des del punt de vista històric un dels focus culturals més importants de la zona est de la Mediterrània. La importància en l'època romana anà creixent en la medieval, gràcies a la important indústria paperera i es consolidà al Renaixement gràcies a la figura dels seus Papes (Calixte III i Alexandre VI, els papes Borja). Posteriorment el trasllat dels focus religiosos, polítics i industrials a altres poblacions, la convertiren en una ciutat estancada en la seua pròpia cultura i història.

Al centre d'aquesta ciutat és on es troba el convent de Sant Domènec que forma, amb els altres dotze convents de la ciutat, un dels millors exemples d'esplendor i de decadència del patrimoni sacre arquitectònic xatívi.

2. Descripció del conjunt conventual

Es tracta d'un conjunt que s'organitza en unes condicions topogràfiques extremadament complicades, a partir d'una cota inferior corresponent al carrer de Sant Domènec i la plaça de la Seu; i una cota superior corresponent al carrer Menor Cuesta. En total són uns 27 m. de diferència de nivell que doten al conjunt d'una interessant i complexa successió i articulació de plànols on es van situant i desenvolupant les diferents unitats arquitectòniques.

El convent s'organitza al voltant del claustre de planta rectangular, d'uns 27x37 m., el qual articulava les diferents dependències del convent. Totes les bandes del claustre eren de voltes de creueria de diferent factura segons l'època en què es realitzaren. A l'est se situa la sala capitular; al nord, l'església conventual paral·lela al carrer de Sant Domènec; al sud, el refectori; i a l'oest, la porteria i altres dependències conventuals contigües.

L'església del convent, adossada a la banda nord del claustre es caracteritza per ser de nau única amb sis arcs diafragma apuntats que la divideixen en set crugies. Els espais entre els contraforts interiors i exteriors s'ocupen amb capelles laterals amb volta de creueria. Originalment, als segles XIII-XIV, degué estar coberta amb un enteixinat de fusta recolzat als arcs diafragma. Aquesta coberta, posteriorment, va ser substituïda per unes voltes de maó i una teulada amb envans alleugerits. La nau central mesura 11x37 m, amb una llum mitjana de crugia d'uns 5 m. La clau dels arcs diafragma es troba a una altura d'uns 16 metres respecte del nivell del sòl de la nau. L'accés principal des de l'exterior del conjunt es realitzava en la sexta crugia, prop dels peus de l'església, a través d'un arc de mig punt, amb portada i accés protegit per un atri. Durant el període barroc, l'església perd els testimonis gòtics que queden ocults per les noves decoracions. En l'angle sud-est es troba una sala rectangular d'uns 5x9 metres d'origen gòtic, coberta amb dues voltes de creueria amb nervis diagonals i separades per un nervi toral, on se situava la connexió amb el claustre o les construccions gòtiques anteriors.

El refectori era una sala rectangular de 9x38,5 m, amb set arcs diafragma amb contraforts exteriors i els murs de tancament fets de tàpia.

A l'oest de l'església, adossada al seu mur testar, es trobava la Casa Santandreu, que es va construir en el segle XIX damunt de les restes de les capelles de l'Orde Tercera.

A l'est, connectant directament amb el claustre, es troba la sala capitular. De planta quadrada de 10,40 m de costat i uns tretze metres d'altura, construïda amb murs de tàpia i cantonades i contraforts de carreu. A cada costat de la porta es situa un finestral, que constitueix un conjunt de treball exquisit. La coberta es resolia amb volta de creueria amb nervadura diagonal, que arrancava des de les impostes situades a uns 5 metres d'altura.

De la resta del conjunt conventual, poc se sap a causa de l'enorme transformació que ha tingut durant els segles XIX i XX i que han eliminat la constància de les antigues dependències

monacals.

Del procés d'enderrocament, tan sols es va salvar íntegrament, l'església, perquè s'havia usat, fins als anys 80, com a espai per a la projecció de cinema i representacions teatrals. De la sala capitular, refectori i claustre es van conservar en peu la major part de les zones inferiors dels murs, i també nombroses peces dels seus elements de pedra disperses en la parcel·la.

Fig. 1. Plànols en planta i en secció del conjunt del convent. A-refectori, B-claustre, C-església, D-casa Santandreu, E-sala capitular

3. Criteris d' intervenció

Durant els gairebé 30 anys d'estudis i intervencions, s'han estipulat les consideracions ideològiques següents en el procés de recuperació de Sant Domènec:

- a) Rescat d'un monument de gran interès situat al centre del nucli històric de la ciutat i amb una imatge degradada.
- b) Proporcionar a la ciutat un equipament cultural que reforça la necessitat de recuperar diversos usos per a permetre regenerar aquesta zona de la ciutat històrica.
- c) Afegir una nova intervenció de recuperació del centre històric que serveix com a catalitzador sociològic i econòmic.

Com a resultat dels estudis previs, la recuperació de gran part dels materials de l'enderrocament del convent i el plantejament general de la proposta, s'estableixen els criteris d'intervenció següents:

- a) Recuperació de les parts clau del conjunt (sala capitular, refectori, claustre, etc.) mitjançant la reconstrucció i anastilosi de les parts originals i reintegració parcial per a tornar el caràcter unitari a la totalitat.
- b) Recuperació de l'espai de l'església conventual i arquitectònic a través de la seua unitat arquitectònica, mitjançant el descobriment dels elements gòtics ocults o transformats.
- c) Creació de nous volums, integrats amb el conjunt, per a nous usos culturals, especialment els que es troben en la panda oest del claustre.
- d) Recuperació d'espais públics contigus a la parcel·la i de la trama històrica de conjunt, que facilite la comprensió amb volums adequats i que recupere la funcionalitat pròpia.

S'ha tingut en compte, en tots els criteris seguits, que el claustre és l'element articulador del conjunt, mantenint l'edifici de l'església, com a l'element més obert i públic del convent, destinat a activitats polivalents i en contacte directe amb els espais públics externs.

De tots els estudis de recerca, es destaca pel seu rigor, el que es realitza l'any 1991, amb l'objectiu de l'estudi sistemàtic de totes les parts i elements emmagatzemats, enderrocats o desapareguts del claustre, sala capitular, església i refectori. Abans de qualsevol intent de reconstrucció, tot i que era teòric, era absolutament necessari identificar i documentar les peces trobades a la parcel·la. D'aquest estudi, s'obté un "trencaclosques en 3 dimensions", de gairebé totes les zones del convent, amb una gran magnitud per la quantitat i tipologia diferent de les peces.

4. Intervencions

L'any 1981 l'edifici és adquirit per la ciutat de Xàtiva i comença una progressiva recuperació, consolidació i estudi de les restes de l'immoble. Entre 1983 i 1986 les zones derruïdes són desescombrades i es consoliden les restes arquitectòniques existents. A l'any 1988, per encàrrec de la ciutat de Xàtiva, es redacta l'estudi previ de l'església, que permet un alçament planimètric detallat de tots els seus elements, i es detecta la inestabilitat dels contraforts i

fàbriques de maçoneria, els desplaçaments dels fonaments, i fins i tot, es descobreix l'entrada principal que havia estat cegada en èpoques posteriors. A finals de 1988, es prepara el programa d'intervencions en el conjunt del convent per la Direcció General de Patrimoni Artístic de la Generalitat Valenciana i la ciutat de Xàtiva, centrant-se en consolidacions de murs, reparacions provisionals de coberta i d'eliminació d'elements no originals. El 1991, l'estudi previ s'amplia a la resta del conjunt, amb l'estudi sistemàtic de totes les peces que s'havia emmagatzemat en l'enderroc. Es cataloguen i identifiquen unes 4.000 unitats, fent evident la seua hipòtesi de reconstrucció.

Al 1995 i 1998, la Generalitat Valenciana subvenciona dos projectes per consolidar i reconstruir les fàbriques gòtiques de la nau principal profundament danyades per les transformacions barroques i per la seua adequació com a teatre a principis del segle XX. Aquesta intervenció va descobrir nombroses fases que marquen l'evolució constructiva del convent als segles XIV, XV i XVI.

El 2001, una tercera subvenció de la Generalitat Valenciana, permet continuar en les consolidacions pendents de l'etapa anterior, i la reconstrucció de les voltes gòtiques del sector sud. Al mateix temps es recupera una de les parts més important i significativa com es el sostre de fusta de la nau principal. En el context d'aquestes intervencions, al final de l'any 2002 el Ministeri de Cultura aporta una subvenció que permet la recuperació de la sagristia antiga gòtica, situada a la cantonada sud-est de l'església.

Fig. 2. Estat de la nau de l'església després de la intervenció de 2007.

L'any 2006 es completa la intervenció interior de l'església per permetre acollir l'exposició "Lux Mundi 2007" organitzada per la Fundació de la Comunitat Valenciana "La llum de las Imatges". El 2009 és reconstrueix la sala capitular i el 2011 la panda sud del claustre gràcies a la contribució del programa del 1% Cultural del Ministeri de Foment. En 2014 s'ha redactat el projecte per a la recuperació del refectori.

Fig. 3. Estat de la sala capitular després de la intervenció de l'any 2009

Fig. 4. Estat de la panda Sud del claustre després de la intervenció de l'any 2011

5. Conclusions

Com a conclusió general, cal indicar que la recuperació d'un espai històric a partir de les seues restes arquitectòniques permet consolidar i conservar la memòria històrica de la seua arquitectura, del context històric que ha viscut i dotar-lo d'un nou ús compatible amb el que demana la societat i el que l'edifici ens permet acollir.

Com a conclusió particular cal indicar, que el rigor en el treball d'estudi i d'hipòtesi permeten observar, admirar i aprofitar de nou, l'esplendor d'una època malauradament destruïda i anul·lada.

Fig. 5. Estat del conjunt en les diferents èpoques dels anys 60 abans de la intervenció.

6. Bibliografia

V. Torregrosa, S. Tormo, "L'església del convent de Sant Domènec i la casa Santandreu," en *Campaña de restauració Patrimonial "Lux Mundi"*, ed. Generalitat Valenciana, 2007, pp 148-173.

S. Tormo, V. Torregrosa, "La reconstrucción de la sala capitular del convento de Sant Domènec en Xàtiva" en *Actas del séptimo congreso nacional de Historia de la Construcción*. ed. Instituto Juan de Herrera, 2011, pp 1421-1430.